

Elegies de Bierville (1943). Humanisme contra barbàrie

Joan Triadú

La literatura catalana escrita durant la guerra i als primers anys de l'exili és més aviat escassa o almenys poc rellevant. Amb algunes excepcions. Una d'elles, gairebé no caldria dir-ho, és el llibre de Carles Riba *Elegies de Bierville*, objecte de la lliçó titulada «Humanisme contra barbàrie», d'aquest curs sobre cultura, política i societat que amb motiu del centenari de l'Institut ha organitzat la nostra Secció de Filosofia i Ciències Socials.

La literatura catalana no s'esperava aquella revolta militar de 1936 o potser se la temia; però encara menys podia estar preparada per a la situació revolucionària que la seguí; ni doncs per aquella guerra que dividí els catalans i comportà la pèrdua de les llibertats, afanyosament adquirides i aprofitades, de la Catalunya de la Generalitat republicana. La derrota i la repressió, implacables i duradores, signifiquen vistes avui, ja des d'un altre segle, un canvi irreversible en sentit històric, respecte de la Catalunya de 1936, data des de la qual cal partir per a servir de referent i situar en tot el seu context les *Elegies de Bierville*.

En efecte, Carles Riba, nascut encara al segle XIX, que tenia nou anys quan va morir Verdaguer i divuit quan morí Maragall, tots dos sense gaire-

bé entrar a la vellesa, havia arribat ja a un reconeixement acadèmic i també de luxe intel·lectual als quaranta anys. Més com a crític literari i com a traductor, però, que com a poeta. Encara més: com m'exposava Clementina Arderiu en una carta posterior a la desaparició sobtada del seu espòs, Riba havia patit en silenci durant anys un tracte de certa desconsideració envers la seva obra. L'ingrés a l'Institut el 1932, el seu treball a la Secció Filològica al costat de Pompeu Fabra, la seva tasca fonamental a la Fundació Bernat Metge —això sí, com a subordinat i com si la fes obligat a guanyar-se la vida—, el seu mestratge a l'Escola de Bibliotecàries i tot d'altres actuacions pròpies del seu caient de pedagog, el premi Folguera, etc. no el rescabaven del tot del seu lloc en un segon terme distingit, però minoritari, en el desplegament d'una cultura que s'obria pas al marge de les vicissituds polítiques, alguna vegada sotraguejants.

Però com llegim en una molt justa observació de Marià Manent, en dir que la poesia de Carles Riba (es referia a les *Estances*, 1913-1930, l'any 1947) «sembla el producte d'una cultura molt més normalment madurada que la vostra», la poesia que el poeta de les *Elegies* escrivia durant els anys immediatament anteriors a la guerra palesa justament una confiança en la continuïtat resplendent d'una cultura de nivell europeu. Ho era, d'aquest mateix nivell, quan escrivia els poemes d'un llibre de sonets com *Tres suites*, aparegut justament durant la guerra. No s'està tampoc entre el 1936 i el 1938 d'introduir a la poesia catalana els epigrames que anomenà *tanmkas*, un girant cap a la lírica, si no de circumstàncies, sí de «notació en el temps».

Tanmateix aquell temps no fou propi al comentari creatiu —poesia, novel·la, teatre— sobre la tragèdia que s'havia desencadenat, com una tempesta sobtada, sobre Catalunya. Les obres narratives de qualitat —*Aloma*, per exemple— no es refereixen als esdeveniments. (*Unitats de xoc*, de Pere Calders és el lleial, i no cal dir-ho reeixit, acompliment d'un encàrrec). Mentre la barbàrie s'ensenyoria d'un ordre institucional i l'agressivitat bèl·lica imposada queia al damunt d'un poble desprevingut, l'èpica era absent de la nostra literatura. Hi havia elegia, seguida de dol en poetes que morien joves: Rosselló-Pòrcel, Màrius Torres.

Carles Riba no canvià, com hem esmentat, el seu registre poètic durant la guerra. Ni el crític, ja que publicà *Per comprendre*, en la mateixa línia o més enllà encara dels coneixements i del rigor crític que l'havien distingit sempre. Però sí que evolucionà cap a una actitud, si no de combativitat, com feren altres escriptors, sí de plena i compromesa col·laboració amb la Generalitat. Es podia haver estat a casa, probablement sense que li calgués emigrar com hagueren de fer escriptors tan indubtablement «antifeixistes», per a dir-ho en els termes d'aquella hora confusa, com Ventura Gassol, Puig i Ferrater i Josep M. de Sagarra. O bé mantenir-se en el silenci, com feren J. V. Foix o Miquel Llor.

Riba era conscient que es trobava com tants dels seus conciutadans (i com el mateix Govern de la Generalitat) atrapat entre dues barbàries. Però no sembla que tingués cap dubte sobre el caràcter col·lectivament mortal de la barbàrie militar «planificada». D'altra banda, la

«desaparició» d'un col·lega com Andreu Nin li va obrir els ulls a l'espectre d'una altra expectant i efectiva repressió criminal que ell de cap manera no podia incloure en les seves estremidores esperances. Al contrari, instat a restar a França amb les millors condicions possibles, quan més d'una causa era perduda, a més de ser-ho la guerra, no dubtà a tornar a Barcelona, on llegí, durant un atac aeri, la seva tesi doctoral sobre Maragall i en concret sobre *Nausica*.

Justament, és hora en aquest context de posar Maragall en primer terme per tal de donar raó de les *Elegies*. Fins al punt que la moral de Riba, des de l'esclat de la revolta, es pot llegir ja a les pàgines abrandades d'almenys dos articles clàssics maragallians: «L'alçament» i «L'església cremada». Cal insistir en el fet que, per al Riba madur —a punt de complir quaranta-dos anys aquell juliol del 36—, fetes les paus amb Verdaguer (des de la clara i valenta antologia de 1923), per a Riba no hi ha altre mestratge —guiatge i tot podríem dir— ni tampoc cap precedent en la pròpia literatura, que Maragall. Les diferències entre ells són de l'ordre divers que és exigència dels temps respectius. Però només en l'espai vivent que deixen les diversitats s'explica i s'aprofundeix el veritable mestratge. Anys a venir, pocs abans de la seva mort, Riba acomplí l'encàrrec de fer una antologia de Maragall, de qui havia dit, a la ratlla del mig segle (en lliça amb un cercle d'amics sobre quins set homes havien representat més bé Catalunya): «No entre set —entre tres, entre dos només que fossin, se m'hauria acudit tot d'una el nom de Joan Maragall [...]». A més, l'assaig sobre *Nausica*, un dels treballs cabdals de la crítica humanística ribiana, comença amb Goethe, referència culminant del germanisme ribià, prou coincidents, a distància, amb el germanisme fecund de Maragall.

En efecte, Riba justifica la seva elecció per Maragall en termes que, inequívocs però estranyament sols en el seu temps, podrien ser ben bé escolis de les *Elegies*, les quals en aquells anys, entre 1943 i 1950, en què l'exili —ara un pas, ara un altre— empenia el retorn, havien fet el camí que els havia destinat el poeta. Recull Riba la paraula maragalliana: «Sigueu purs, sigueu vosaltres mateixos»: consell o divisa, el que es vulgui, aquesta frase de Maragall, que hauria pogut signar Goethe —el Goethe d'*Ifigènia*, més que el Goethe anomenat l'Alliberador— és l'essencial del seu missatge. Goethià —continua Riba— és encara allò: «En les escoles espirituals, millor treballes per als altres com més treballes per a tu mateix». Ara: per esdevenir ell mateix, per realitzar la seva creixença com a individu, Maragall establí deliberadament, de sempre i tot d'una, els canvis més fidels amb la vida universal, amb les forces de la natura i de l'esperit, amb les forces de la història i amb les més concretes de la seva encarnació personal. Creixé amb la pàtria i al seu torn l'ajudà entranyablement a créixer —afegeix. En el seu parlament Riba espera que al cap de cinquanta anys, en la valoració del segle sencer, Joan Maragall continuarà al seu lloc a la llista.

Goso creure que és així, ja que almenys en aquesta hora de recapitulació prou que hi és. Com al bell mig hi és Carles Riba, amb l'únic llibre de poesia que figura entre els dels deu testimonis escollits del segle XX i allionadors per al segle XXI.

Tanmateix, permeteu-me que com a estudiós, un dia i un altre, de l'obra de Carles Riba, no sistemàtic, però, i com a crític literari amb una mica de perspectiva al damunt, consideri les *Elegies de Bierville* com un parèntesi en el transcurs de la seva producció poètica. Sóc conscient del grau de l'heretgia en què he incorregut dient això. No és el que sembla, ben al contrari, ja que es tracta d'una dotzena de poemes que no tenen altra relació objectiva amb els seus llibres de poesia anteriors —els dos d'*Estances, Tres suites*— ni els que una resta de vida, massa breu, li permeté de fer després —un de sonets, *Salvatge cor*, que fa de pont amb el darrer, els tres poemes narratius que anomenà *Esbós de tres oratoris*; de fet, la seva última voluntat. Encara més: la lírica de les *tannkas* i el vitalisme dels poemes coetanis que publicà a Barcelona tres anys després del retorn de l'exili, amb el títol de *Del joc i del foc*, pertanyen, malgrat algunes connexions, a un registre tot altre que les *Elegies* que mentrestant anava escrivint. Em cal un argument més: l'elaboració de les *Elegies* va ser llarga i discontinua, però sempre premeditada. L'ur destí era el fixat pel poeta: un comentari a una situació personal i, no ho oblidava, col·lectiva, que havia de transcendir el moment —o els moments d'un mateix trasbals, primer d'estada feliç en la ventura, alhora consirós del pasat perdut i enllà girades cap al retorn.

Parèntesi o no, les *Elegies* autoritzaven el seu més complet exegeta, Jaume Medina, que els dedicà, text i context, tot un llibre, a titular precisament aquest llibre *La plenitud poètica de Carles Riba*. Hi podríem afegir (sense que hi faci falta tractant-se d'un gran poeta) la plenitud humana.

Com si no volgués perdre's allò que fins a la mort, en deu o quinze anys, l'esperava a Catalunya, s'afanyà a tornar. Amb les *Elegies*, encara secretes (però «carmina invenient iter», com ell havia previst), encara només per a arribar a quatre catecúmens (i després anant a voltar fins al Pacífic) —però el poeta les duia sota el braç, ben seves i úniques. Aquells poemes contrastaven —i això jo diria que no ha estat detectat, per conveniència o per manca d'informació, per alguns observadors aplicats— gairebé violentament amb la barbàrie imperant. Nova per a Riba, qui com un pelegrí, tornava a peu a Catalunya, —amb la seva dona i cap a retrobar els seus fills. Però amb tot, aquell «estel que riu, armat, en un tombant» de la bella imatge de les *Estances*, de moment havia de ser «un cor dins la fosca».

La nova renaixença que començava es valia, però, entre perills, com havia dit Maragall, dels dos models d'actuació que a l'europea anomenaríem, segons les procedències, col·laboracionistes o resistents. O bé —per a dir-ho en termes que s'adiuen més a aquell món hipòcrita en la seva barbàrie— les guineus o els eriçons, amb la terminologia d'Isaiah Berlin, que per al cas serveix. Mentre la guerra mundial girava a poc a poc en rodó, les guineus en els seus recorreguts públics, si s'ensopegaven amb algun eriçó que sortia del cau, començaven a admetre que en aquella «nova renaixença» hi cabien també ells, com a l'Arca diverses espècies. Riba era un eriçó «diferent», encara que calia acostar-s'hi amb cautela i no per lluir tant la pell, a canvi, potser, d'una certa reserva ribiana en l'ús, com a eriçó, legí-

tim de les punxes. La convivència i, fins i tot, l'enyorat record d'una empresa que havia estat comuna, guanyaven de mica en mica terreny. Així, aviat, es trobaven amb els símbols canviats: i la «unidad de destino» esdevingué, fins a desaparèixer del tot, pàl·lida i passada. Així, per a uns i altres, Riba esdevingué un mestre d'esperances. Retrec aquests mots meus —perdoneu— perquè ho fa Albert Manent en la seva biografia de Riba i perquè vénen a tomb amb el que escriu a continuació sobre els anys en què la vida, per a Riba, com escriví en una *tannka*, s'assemblava a les paraules: «Entorn d'ell», diu Manent, «hi ha unanimitat gairebé absoluta —com abans entorn de comptades persones: Prat, Fabra. En un banquet d'homenatge, en un acte patriòtic, en un llibre important, hi ha d'haver unes paraules proemials del català més representatiu del moment». «Riba, símbol» s'anomena el capítol de la biografia esmentada.

De fet, és el que a tot o res es jugava en les *Elegies*. La comparança és exacta: Prat, Fabra, Riba. Encara més si pensem que «la torna» de les *Elegies* no trigà gaire —en forma de la versió definitiva de l'*Odissea*. No és en els seus llibres de poemes, doncs, sinó en el seu humanisme treballat i d'expressió diversa on hi ha el precedent de les *Elegies*. No enumeraré ara, ni amb els títols, l'obra del Riba traductor, per cercar-hi el que ja hi és, el que en desborda. Més val trobar els orígens on realment són, explícitament; és a dir, no sols per la saviesa (recordem el que escrivia a Vossler, des de la Bernat Metge: «No sóc un home de ciència; a Alemanya ho vaig confirmar») i per l'art de traduir, sinó per allò que diu i fa en pedagogia i en crítica literària.

Riba té a les obres completes un volum, de prop de quatre-centes pàgines, de narracions, entre les quals, en apèndix, algunes «rondalles» —o millor contes. Així com les de Verdaguer s'adiuen per a la vora del foc, algunes narracions del jove Riba ja fan per a una aula Montessori. Enric Sullà, el curador excel·lent de tot el llibre d'aquestes segones *Obres completes* assenyalava que una de les circumstàncies que va afavorir que Riba escrivís literatura infantil o juvenil és la funció de suplència d'una escola catalana que ensenyés la pròpia llengua i en renovés les tradicions. Als *Quaderns d'estudi* que publicà el Consell de Pedagogia de la Diputació, Riba hi dóna el to essencial d'humanisme d'aquella pedagogia que preparava una Catalunya que arrenca dels clàssics. Riba se sent mestre entre els mestres, malgrat els trontolls que provoca algun dels *Sis Joans* de cara a l'escola (sensible, jo li vaig dir, perquè hi riguéss, que tanmateix podia haver triat un altre patronímic...), encara que s'adrecés als més grans i fins i tot que la segona edició del llibre la fes precedir del pròleg titulat «Paraules a la gent gran». Escriu: «[...] la realitat palpable no és l'única existent [...] que per fer veure allò que no es pot veure s'han inventat els símbols».

Per poc que resseguim la prosa ribiana d'assaig i de crítica ens vénen a trobar els elements morals, ètics, fins i tot esbiaixadament polítics que es configuraran en les *Elegies*, les quals des d'aquesta perspectiva a més de ser un *a part* respecte de la seva obra poètica, no són sinó una conseqüència racional, humanament i, és clar, poèticament de la seva manera de ser i

de sentir. Així, cal rebutjar de ple —com rebutja Sansone en la seva introducció a l'obra crítica de Carles Riba— que en el Riba crític segons alguns hi hagués un «escepticisme ideològic». Si pensem en les *Elegies*, la insídia no es mereix la consideració d'una resposta. No ho és ni ho voldria ser el repàs que, succintament, ni cal dir-ho, d'acord o com a ajustament amb el que acabo de dir, faig del Riba crític. Si ja a *Escolis* (1918) es dol que després dels *Himnes homèrics* i de *Nausica*, a Maragall «la freda mort» no li hagués permès de treure flor amb els dos grans poemes homèrics! Es complau a adreçar a Alexandre Galí, poc després, a propòsit de *Tom Sawyer*, perquè, diu, el pedagog ideal desenterra un tresor «en un tombant de la seva vida madura»... A continuació vénen tres treballs dedicats a Pompeu Fabra; com a còpia d'anys i de combats li dedicaria l'elegia més famosa o com temps abans, el 1932, aniria per ell tot el fons i el sentit del compromís irrevocable que representa el discurs d'ingrés a l'Institut. A *Els marges*, quan fa que s'encarin Eugeni d'Ors i Josep Pla, surt amb Hölderlin: «Sempre cap al deslligat va una enyorança» i, entre els grans instintius de la història de la nostra cultura, retornava a trenta anys enrere cap a la salvació encarnada «en una personalitat meravellósament pura i íntegra [...] que es digué maragallianisme». Encara a *Els marges*, en la cèlebre conferència sobre la novel·la, demanava que per la naixença d'una acció política, a la qual havia estimulat una llengua corruptible i n'havia estat símbol, no podia salvar la llengua «si l'orgull i la voluntat nacionals no s'apliquen a una vasta i ben defensada obra d'Instrucció Pública». I demana més enllà, exigeix en concret, «un esforç seriós, coordinat, humil amb ímpetu, per les humanitats [...]» que aleshores (1925) tot just havia començat a impregnar el cos social. Doncs bé, sobrevolant el Riba crític hi trobem a bastament la nota positiva i afinada com per a una música, que reporta de dret a inserir-se com a crític al pas del temps, com a home públic en la voluntat activa, prèvia, d'afirmar-se en una Catalunya humanística, inseparable per aquest mateix fet de la justificació nobledeguda a la nostra personalitat col·lectiva.

Riba no demanà mai a la seva poesia, ni implícitament, res de semblant. Per la simple raó que hauria estat una mena de redundància. Només una situació excepcional —la doble barbàrie, la destrucció del país que es construïa, la dispersió, i l'anihilament d'allò més propi— el portà fins al primer vers de la primera elegia. Amb la poesia, des de les *Estances*, el poeta atrapava per a la poesia catalana el temps de la poesia europea que fugia i que al XIX ens havia deixat molt enrere. Més que amb un pas, amb un salt, Maragall recuperava posicions (però, com diu Riba mateix a l'elogi de *Nausica*, l'havia de fer, per exemple, «malgrat el que [...] ofereix d'imperfecte des del punt de vista tècnic»); tanmateix als «climes diamantins de la poesia pura» s'hi avançava amb alguns versos de López-Picó, com deia Riba, potser perquè no li esqueïa dir-ho, no dels versos, sinó dels poemes seus de *Tres suites*. L'humanisme a Catalunya també era, l'any 1935, fer costat a la poesia europea amb aquella «lítica de cambra» en la qual, amb la sòlida preparació humanística i el geni vigilant del poeta, el lector trobaria, ja en plena barbàrie, l'«extrema punta de diamant de la poesia cata-

lana», segons la coneguda definició de Jaume Bofill i Ferro. *Tres suites* aparegué ja durant la guerra. Tingué, com assenyala Albert Manent, poc ressò. Riba prologà el mateix any turbulent *Per comprendre*. El breu prefaci de l'autor —amb prou feines d'una pàgina— és un dels escrits —potser el més significatiu de tots— no sols del seu humanisme a través del llarg recorregut de la seva obra crítica, sinó també de la seva humanitat. No cal a hores d'ara un toc d'atenció sobre la història de la situació pública que afrontaven els homes com Riba a l'agost de 1937. Però glosso i extracto el que diu Sansone: aquell home, més aviat retret envers la política, era, a la seva manera i en el mateix existir de la profunda vida moral de la qual emana la força poètica, fermament participatiu i conscientment militant, en l'oposició a l'ultratge de la dictadura i això més que per una raó pròpiament política, per una remota i consolidada arrel cultural en la qual s'havia de reconèixer ell mateix sempre per poder viure.

Estilísticament, *Elegies de Bierville* ha estat l'obra poètica més estudiada de la literatura catalana del segle XX. També ho ha estat, d'estudiada, en els aspectes més detallats, més eruditament explorats, en el seu context, històric i literari. Fóra desplaçat insistir avui en una tasca ja feta, probablement esgotada i tot o almenys molt aprofundida. Tampoc no es tracta d'això en aquesta avinentesa. Ho sé, és pertinent de remetre el lector de les *Elegies*, nou o antic, al que, en diu el mateix poeta: pròdig en l'exposició dels motius, dels sentits dels poemes, de les imatges i fins i tot dels mots de la seva obra, cosa que, per cert, no havia fet, fins a aquell moment, ni poc ni molt, amb cap dels seus llibres anteriors. Ho sabem.

Però convé posar en relleu una declarada excepció com aquesta. Per ella, per l'excepció, jo tornaria al «motiu» del «parèntesi». Riba sabia que amb les *Elegies* escrivia un llibre «exemplar». Ho sabia de cada poema, a mesura que apartats en el temps alguns respecte dels altres en la seva elaboració, els poemes es valien de la unitat de situació —l'exili— per a mantenir la unitat en fer camí, però vigilats per l'ordre de l'estructura formal que des del primer vers s'imposa, per a ells, el poeta, mentre els deixa fer en el seu art.

Es tracta, doncs, d'una acció volguda però lliure. D'això segon en respon l'humanisme; mentre que l'art acompanya la voluntat del poeta. Riba no havia tingut mai pressa a fer-se llegir els seus poemes. Ni a publicar-ne els llibres. Però, amb les *Elegies* una nova voluntat l'empeny. Ho sabem, però cal que ho tinguem present. Com el fet que el colpís el paisatge i que, si no per ell, almenys amb ell, van sorgir els poemes. «És en aquest paisatge» —es refereix a l'entorn de Bierville— «que de sobte va venir el primer vers del llibre» [...], declara en una de les diverses presentacions més o menys públiques de les *Elegies*. Riba, justament, no havia estat un poeta de paisatge. Molt ciutadà, fora de Barcelona, se sentia descentrat. Es dissipava, deia. Però a les *Elegies*, dins el sentiment de l'exili, el paisatge o bé suscita, com ens diu, l'arrencada feliç del vers (l'exili com un alliberament enfront de la barbàrie tota recent) o bé esdevé exaltació del record de Grècia. Som al «nessun maggior dolore» del Dant esdevingut força d'inspiració i decantament cap al retorn on, malgrat tot, hi ha d'haver una pàtria.

Riba s'esforçà sempre a explicar les *Elegies* com un fet literari i encara més, divers dins un conjunt de saviesa, d'humanisme vivent, de misteri exaltant i únic.

Crec que són la resposta per elles mateixes a tanta ignomínia i un gest per ell sol d'in-submissió i cap a una incerta però esperada nova renaixença. Acabo.

L'any 1947 es publicà a la Biblioteca Selecta una tercera edició de les *Estances*. Hi va fer el pròleg Marià Manent, amb el seu mestratge. Riba em proposà tot d'una, d'acord amb l'editor, que jo hi posés un epíleg. Jo anava, recordem-ho, d'eriçó (temps d'*Ariel* i de Front Nacional), mentre que l'editor, a qui aquells temps i els posteriors deuen tant, s'havia hagut de servir per a obrir-se camí de la seva condició de guineu. Carles Riba des de la seva arribada, feia quatre anys, primer amb les *Elegies* i tot seguit amb l'esplendorosa *Odissea*, havia aconseguit que uns i altres s'apleguessin per a una tasca comuna i salvífica. En l'esmentat epíleg, fet als meus vint-i-cinc anys, vaig escriure: «Sé que no seré sol a respondre si mai se'm torna a cridar com ara; ni el meu testimoni indefens no es voltarà mai de silenci en jurar les veritats».